

O'ZBEKISTONDA BOSHQARUV TIZIMINING SHAKLLANISHIGA MILLIY OMILLARNING TA'SIRI

Xalmuratova Kamila

Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti

Ilmiy va xalqaro aloqalar bo'limining yetakchi mutaxassisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7161894>

Abstract

Maqolada milliy omillar ta'sirida O'zbekiston Respublikasida boshqaruv tizimini shakllantirish xususiyatlari ko'rib chiqilgan.

Key words: boshqaruv (menejment); o'ziga xoslik; xususiyat; milliy omil; shakllanishi.

Har bir mamlakatda menejment o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular xalqning milliy va tarixiy xususiyatlarida, u yashaydigan geografik sharoitlarda, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar darajasida, shuningdek ularning madaniyatida aks etadi. Bunday milliy omillarga muvofiq, xalqning mentaliteti ham rivojlanib bormoqda, bu ham mamlakatda boshqaruv tizimining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun dunyoda turli xil boshqaruv modellari mavjud.

Bir necha yillardan buyon O'zbekiston Respublikasi liberal bozor va dunyoga ochiq jamiyat qadriyatlarini e'lon qiluvchi rasmiy ravishda yangi qiymat rejimida yashab kelmoqda. O'zbekiston elitalari deyarli chorak asr oldin ko'plab postsovet davlatlari boshidan kechirgan jozibali islohotlar jarayonini boshladilar. Biroq, biz yo'lda biroz kechikkanimiz haqida ko'p tashvishlanmasligimiz ham mumkin.

O'zbekiston, ayniqsa, transformatsiya jarayonini ancha oldin boshladi va faolroq olib borgan qo'shnilaridan orqada qolmadi. Yevrosiyoning postsovet mamlakatlarning aksariyat qismida bozor erkinligi mafkurasini amaliy amalga oshirish natijalari unchalik dalda bermaydi. Yevroosiyo davlatlarining raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshmadi, garchi ular mustaqillikka erishgandan keyin chet el kapitali va menejmentining kirib kelishi; garchi biz Internet, tezkor ma'lumotlar va yuqori texnologiyalar asrida yashasak ham, tabiiy boyliklarning ko'pligi va Yevroosiyo jamiyatlari rivojlanishining keng tarixiy tajribasiga qaramay. Shubhasiz, agar davlat sifatli boshqaruvni amalga oshirsa, unda tabiiy resurslardan to'g'ri foydalaniladi, mutaxassislar, olimlar va menejerlarning kadrlari etarli darajada yaratiladi, ichki bozor sifatli milliy tovarlar bilan to'ldiriladi, aholi ichki mehnat bozorida bandlik bilan ta'minlanadi, chet el investitsiyalari jalb qilinadi, raqobatbardosh ishlab chiqarishlar yaratiladi.

Davlat boshqaruvi sifati jamiyatni muvaffaqiyatli o'zgartirishda, jamiyatning turli xil so'zlarini milliy darajadagi umumiy qadriyatlar va maqsadlar atrofida mustahkamlashda, iqtisodiyotni barqaror va inklyuziv rivojlanish vektoriga olib chiqishda muhim va hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Tarixiy lahzani ko'plab boshlang'ich pozitsiyalar va xabarlardan tushunish mumkin. O'zbekiston aniq standartlar va ko'rinadigan rivojlanish ufqlarini afzal ko'rgan global bozor uchun murakkab jamoat obyekti hisoblanadi. Mamlakat taqdirida ular bir-birining ustiga qatlam bo'lib, o'zlari uchun qiyin bo'lgan alohida sharoitlar va omillar bitta kompleksga aralashdilar.

Birinchidan, mamlakat etnik jihatdan boy va turli xil, madaniy va tarixiy lazzat umumiy qadriyatlar va xulq-atvor stereotiplari bilan ajralmas o'ziga xoslikni aniqlashga imkon bermaydi. Davlat ko'plab o'ziga xosliklarning madaniy va davlat birligi bilan shug'ullanmoqda.

Mintaqaviy, ajdodlar, klanlarning o'ziga xosligi va qadriyatlari nafaqat elita, byurokratlar, biznes, balki ommaviy jamoatchilik ongida ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Ushbu holat davlat, byurokratiya, ziyolilar, ruhoniylar va ijodkorlarning jamoat ongida umummilliy va davlat qadriyatlarini mustahkamlash borasidagi ishlarida murakkabligi va mas'uliyatini oshiradi. Davlat tushunchalari va strategiyalarini amalga oshirish aholining barcha ijtimoiy tabaqalari, guruhleri va qatlamlarini birlashtirishga juda muhtoj.

Ikkinchidan, mamlakat va uning chegaradosh qo'shnilari o'rtasida dengizga chiqish sharoitining yo'qligi mamlakatni rivojlangan kapitalistik va innovatsion muhit bilan "energetik aloqa" dan jismonan to'sib qo'yadi. Bizning kapitalistik rivojlanishimiz paradigmasi agrar-xom ashyo va an'anaviy savdo kapitalining poydevorida o'jarlik bilan qolmoqda. Axborot-kommunikatsiya, transport-logistika texnologiyalarining rivojlanishi "innovatsion, texnologik va resurslar mahallasi" yo'qligini ozgina darajada qoplaydi.

Uchinchidan, O'zbekiston 1924 yilda tashkil topganidan beri yuz yoshga to'lmagan yosh davlatdir. Mamlakat umrining ko'p qismini yopiq markazlashgan sotsialistik lagerda o'tkazdi, bu Butunittifoq sovet baxtli odamining ideallari foydasiga milliy o'z-o'zini anglashni samarali bostirishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Rossiya avtokratiyasining tubida paydo bo'lgan respublika aholisi ko'pchiligining muhim paxta turmush tarzi sovet rejimi sharoitida misli ko'rilmagan darajada rivojlandi. Tizimli korrupsiyaning birinchi urug'lari va tajribalari sovet imperiyasi

doirasida ekilgan paxta shaftasi jahon imperializmiga qarshi kurashish deb hisoblandi.

To'rtinchidan, mamlakat raqobatdosh yirik imperiyalarning manfaatlari doimo uchrashadigan turbulent geosiyosiy zonada joylashgan. Bugungi kunda, bu kamida AQSh, Rossiya va Xitoyning to'qnashuvi, sinovlari va manfaatlarini muvofiqlashtirish chorrahasi. Mamlakat tashqi imperiyalarning global geosiyosiy raqobati doirasida muvozanatni saqlash va mintaqaning investorlar va xalqaro kapital uchun, jozibadorligini ta'minlash uchun diplomatiya, siyosat, mudofaa, xavfsizlikka katta mablag' sarflashga majbur.

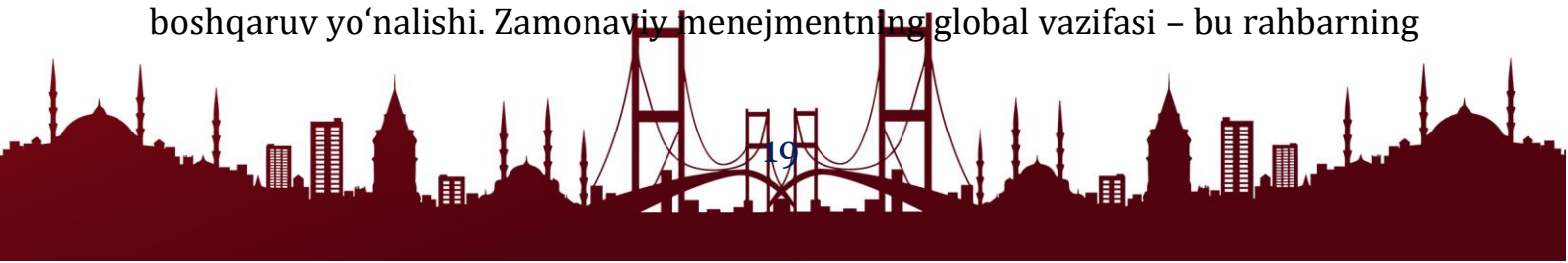
Beshinchidan, ittifoq qulaganidan keyin bozorni isloh qilish dasturi sekinlashuv va tizim o'zgarishlarini saqlab qolish bilan kechiktirilgan transformatsiyaga pul tikish tufayli muvaffaqiyatsiz tugadi. Mamlakatning turg'unligi va izolyatsiyasi postsovet nomutanosibliklari tuprog'iga qo'shimcha tushunmovchiliklarni keltirib chiqardi. Islohotlarning "muzlatilgan" sur'ati bilan tashabbuskor elita va omma "buyuk kelajak" yaqinlashishini uzoq kuta olmadi.

Sovet tuzumida ekilgan korrupsiya urug'lari va jamiyatning qarindosh-urug' parchalanishi mustahkamlash va yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni topdi. Tanishuv, qarindoshlik, klan va korrupsiya aloqalari jamoat agentlarining hozirgi iqtisodiy, martaba, ta'lim va boshqa rejalarini hal qilish uchun qimmatli manbaga aylandi. Iqtisodiyotning norasmiy (soyali) sektorining kengayishi jamiyatning davlat tomonidan to'liq tartibga solinishiga javob bo'ldi. Norasmiy sektor bugungi kunda ham keng jamoatchilikka bozorlarga kirish va ularning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini beradi.

Hozirgi vaqtda olimlar orasida zamonaviy menejmentning yagona ta'rifi yo'q. 20-asrning boshlarida muhandis F.Teylor dunyoda birinchi bo'lib o'zining ilmiy ishlari va menejment bo'yicha amaliy natijalarini nashr etdi. 100 yildan ortiq vaqt o'tdi, hozirgi davrda menejment doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. O'zbekistonda birinchi marta menejment atamasi 1991 yilda ishlatildi.

Zamonaviy menejment - bu marketing, axborot texnologiyalari, innovatsiyalar, xodimlarni rag'batlantirish, zamonaviy avtomatlashtirish vositalarini joriy etish va milliy qadriyatlar hamda omillar bilan bog'liq maqbul yechimni olish orqali amalga oshiriladigan boshqaruv turi.

Zamonaviy menejment - bu ishlab chiqarish va faoliyat natijalarini boshqaradigan boshqaruv yo'nalishi. Zamonaviy menejmentning global vazifasi - bu rahbarning

javobgarligini milliy darajada kengaytirish. Xuddi shu omillar tashkilot faoliyatini belgilaydi.

Jahon amaliyotida zamonaviy menejmentning asosiy tendentsiyalari quyidagi qoidalarda aks etadi:

- innovatsion yondashuv (bu miqdoriy baholashdan matematik, statistik usullar, muhandislik hisob-kitoblari, ekspert baholari va boshqalar yordamiga o'tishdir);
- tizim yoki obyekt o'zaro bog'liq elementlar to'plami (ya'ni boshqaruvga tizimli yondashuv sifatida qaraladi);
- texnik, ekologik, iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy, psixologik va boshqa boshqaruv sohalarini hisobga olish kabi parametrlarni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv;
- integratsion yondashuv (bu munosabatlarni o'rganish va mustahkamlash, boshqaruvning alohida tarkibiy qismlarining tugunlararo zanjirini yaratishdir);
- iste'molchining har qanday muammolarini hal qilishda boshqaruv tizimining yo'nalishi (bu marketing yondashuvini anglatadi);
- barcha boshqaruv quyi tizimlari uchun oqilona boshqaruv standartlarini belgilaydigan me'yoriy va funktsional yondashuv (masalan, maqsadli, funktsional, ta'minlovchi, shuningdek, ehtiyojlarning foydali ta'sir birligiga sarflanadigan xarajatlar uchun minimal funktsiyalar to'plami sifatida ko'rib chiqiladi);
- jarayon yondashuvi (bu boshqaruv jarayoni barcha funktsiyalarning umumiy yig'indisidir).

Hozirgi vaqtda Respublikamizdagi korxonalar rahbarlari va mutaxassislari zamonaviy menejment mazmuni bilan to'liq tanish emaslar. Shuning uchun, zamonaviy menejmentni tashkil etish uchun korxonalarda quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak:

- marketingni boshqarishning zamonaviy usullarini qo'llash;
- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan asbob-uskunalar va texnikalarni o'rnatish, shuningdek AKT korxonasining uzluksiz ishlashini tashkil etish;
- innovatsion boshqaruvni tashkil etish va joriy etish;
- korxonada xodimlarining motivatsiyasini ta'minlash;
- avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimini joriy etish va undan samarali foydalanish.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvining amaldagi modeli qarorlar qabul qilishning haddan tashqari markazlashtirilishi, o'z-o'zini tartibga solish institutlarining rivojlanmaganligi bilan tavsiflanadi. Bu mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni "qo'lda boshqarish"ni belgilaydi. Nazorat va muvozanat mexanizmlarining sust ishlashi, shuningdek qonun chiqaruvchi va sud hokimiyatining ijro etuvchi hokimiyatga norasmiy bog'liqligi mavjud.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi va iqtisodiy siyosatning asosiy muammosi shundaki, ijro etuvchi hokimiyat organlari bozor iqtisodiyotining samarali ishlashiga mos kelmaydigan ma'muriy boshqaruv usullaridan faol foydalanishda davom etmoqda. Faol davlat aralashuvi milliy biznes uchun yuqori tranzaksiya xarajatlari va korrupsiyaning keng tarqalishining asosiy omili bo'lib, natijada mahalliy mahsulotlarning raqobatbardoshligi past bo'lishiga olib keldi. Shunga ko'ra, ma'muriy islohotning asosiy maqsadi davlat ishtirokini sezilarli darajada kamaytirish, iqtisodiyotda davlat tomonidan tartibga solish funksiyalari va usullarini o'zgartirish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston xalqaro tajribani o'rganish va funksional tahlilga asoslangan tubdan ma'muriy islohotga muhtoj hisoblanadi. Buning natijasida quyidagilar amalga oshiriladi:

- sanoat darajasida Markaziy hokimiyat organlari, shuningdek boshqaruv organlarining tuzilishi, vazifalari, funksiyalari va vakolatlari qayta ko'rib chiqilishi, qayta taqsimlanishi;
- davlat xizmatlarini ko'rsatish tartib-qoidalarining qisqartirilishi, soddalashtirilishi va optimallashtirilishi;
- ijtimoiy sohani moliyalashtirish tamoyillari qayta ko'rib chiqilishi [1] (ta'lim, sog'liqni saqlash va pensiya tizimini isloh qilish bilan birgalikda);
- davlat xizmati tizimi tubdan qayta qurilishi;
- markaziy va mahalliy hukumatlar o'rtasida funksiyalar, vakolatlar va moliyaviy imkoniyatlar qayta taqsimlanishi. Shu bilan birga, mahalliy boshqaruv organlarining o'zlarini tubdan isloh qilish, shu jumladan mahalliy hokimiyatlarning bo'linishi masalalarini hal qilish, mahalliy hokimiyatlarning aholi oldida javobgarligini oshirish zarur.

Afsuski, hozirgi kunga qadar davlatimizda ma'muriy islohotning faqat alohida elementlari amalga oshirilmog'da. Koronavirus epidemiyasi muqarrar ravishda hukumatning 2020 yilda islohotlarni kuchaytirish rejalariga tuzatishlar kiritdi.

Zamonaviy boshqaruv tizimlari, qayerda shakllanganligiga qarab, menejmentning barcha turlariga xos bo'lgan umumiy xususiyatlarga va ma'lum bir jamiyatning milliy omillarini hisobga oladigan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlarini bir madaniyatdan boshqasiga o'tkazish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Shuning uchun xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanib, o'zbek madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Bu respublikada sifatli boshqaruv tizimini shakllantirish uchun sharoit yaratishga yordam beradi.

O'zbek menejmenti modelini shakllantirishda xodimning mehnatsevarligi, jonkuyarligi va o'z vaqtida ishlashiga e'tibor qaratish lozim. O'zbek xalqiga xos bo'lgan bunday fazilatlarini turli yo'llar bilan rag'batlantirish kerak. Bunday o'ziga xos xususiyatlarini tarbiyalashda, milliy boshqaruv tizimini shakllantirish jarayonida, boshqaruv tizimidagi qat'iy boshqaruv qarorlaridan yanada moslashuvchan qarorlarga silliq o'tishni amalga oshirishimiz mumkin. Bugungi kunda mamlakatimizda qat'iylik zarur, ammo ushbu omil majburiy chora bo'lib hisoblanadi. O'zbek menejmenti modelini yanada rivojlantirish strategiyasi o'z mazmunida samaraliroq, ammo amalga oshirish shaklida yumshoqroq boshqaruvga o'tish bo'lishi kerak.

O'zbek menejmenti modelini shakllantirishda xalqning diniy an'analari ham hisobga olinishi kerak. Din, o'z mohiyatiga ko'ra, ochko'zlikni, kuchga chanqoqlikni qoralaydi. Shu munosabat tufayli, o'zbek xalqining aksariyati musulmon bo'lganligi sababli, o'zbek mentalitetining yana bir o'ziga xos xususiyatini ajratib ko'rsatish mumkin: odamlar nafaqat pul uchun ishlashlari mumkin. Har qanday ijtimoiy, siyosiy yoki diniy milliy g'oyani amalga oshirish ham yaxshi rag'bat bo'lib xizmat qilishi mumkin, bu faqat o'zbek xalqi uchun o'ziga xos xususiyatdir. Aytgancha, tarixdan ma'lumki, sovet davrida hokimiyat milliy g'oyalarga erishish uchun xalqning ishtiyoqidan faol foydalangan. Bunday ishtiyoq bugungi kunda inqirozdan chiqishning asosiy omillaridan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Hozirgi kunda jamiyatning eng muhim vazifalaridan biri - bu o'zbek mentalitetining barcha o'ziga xos xususiyatlarini, o'zbek sharoitlarining xilma-xilligi va kengligini hisobga oladigan o'zbek menejmentini shakllantirishga ehtiyotkorlik bilan, uzoq muddatli yondashuvdir. O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi o'rnini unga bog'liq. Ushbu yondashuv O'zbekistonda zamonaviy boshqaruv shakllari va usullarini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, zamonaviy o'zbek boshqaruv tizimi o'z-o'zidan, qisqa vaqt ichida shakllandi. O'zbekistonda zamonaviy menejment rejalashtirilgan iqtisodiyotdan bozorga o'tish sharoitida shakllandi. Bugungi kunda ko'plab o'zbek tashkilotlarini boshqarish avvalgi mavjud korxonalar asosida tashkil etilgan. Bunday tashkilotlarda muhim lavozimlarni o'sha paytda tarbiyalangan menejerlar egallaydi.

References:

1. <http://ced.uz/administrativnaya-reforma/>
2. International Organization for Standardizations – ISO 9001. Total Quality Management. Order. Geneva, 2000.
3. E. Kuldashev, G. Axunova, M. Yuldashev. Boshqaruv asoslari. Toshkent, 2012 yil.
4. Modern Management: Origins and Development John-Christopher Spender, Kozminski University, Warszawa, Poland. 2015. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.73132-1>.
5. Radchenko A. I. Davlat va munitsipal boshqaruv asoslari: tizimli yondashuv: darslik. – 3-nashr – M.; Rostov-n /D.: Ed. markaz “MART”, 2007 yil.

